

تأثیر اسنادهای علی بر تصور قالبی در شرایط ترجیح درون‌گروهی: آیا تصور قالبی تغییر می‌کند؟

Effects of causal attributions on stereotype in ingroup favoritism condition: Does stereotype change?

Nader Hajloo, Ph.D.

دکتر نادر حاجلو*

Abstract

The effects of causal attributions on stereotype was examined in an experiment. Preliminary study showed that student studying in public universities have negative attitude towards IQ of Azad University students as compared with public university students. This stereotype was used as a means to determine the ingroup favoritism condition. In the main experiment, 80 Mohaggeg Ardabili university students (30 male and 50 female) and were assigned to 8 experiment groups, randomly. In experiments conditions, target individual's positive or negative counter stereotype behavior was attributed to stable internal, unstable internal and situational causes. Control subjects were exposed to no attribution for target individual's behavior. The following instruments were used: Explicit Scales designed by researcher as well as Implicit Association Test (IAT; Greenwald, McGhee & Schwartz, 1998) were used with some modifications. Consistent with cognitive dissonance theory, results of the experiment showed a change in explicit stereotype when counter stereotype behavior was attributed to stable internal causes, but implicit stereotype was not affected by causal attribution manipulations. Moreover, explicit and implicit levels of stereotype were correlated in experimental conditions, except the stable internal causal attribution condition. Result is that, manipulation for correcting the individual's explanation style, changes the explicit stereotype whereas the implicit stereotype perseveres.

Keywords: causal attribution, explicit stereotype, implicit stereotype, stereotype change, ingroup favoritism

چکیده

طی یک آزمایش، تأثیر اسناد رفتار ضد تصور قالبی به علل پایدار درونی، بر تغییر تصور قالبی (در شرایط ترجیح درون‌گروهی) آزموده شد. مطالعه مقدماتی نشان داد که دانشجویان دانشگاه‌های دولتی نگرشی منفی نسبت به میزان بهره هوشی دانشجویان دانشگاه آزاد در مقایسه با دانشجویان دولتی دارند. از همین تصور قالبی به‌عنوان وسیله‌ای جهت تعیین شرایط ترجیح درون‌گروهی استفاده شد. در آزمایش اصلی، ۸۰ نفر از دانشجویان دانشگاه محقق اردبیلی (۳۰ پسر، ۵۰ دختر) به‌طور تصادفی به ۸ گروه آزمایشی تقسیم شدند. در موقعیت‌های آزمایشی، رفتار ضد تصور قالبی فرد هدف به علل پایدار درونی، ناپایدار درونی و یا علل بیرونی نسبت داده شد. آزمودنی‌های کنترل با هیچ تبیینی برای رفتار فرد هدف مواجه نشدند. مقیاس‌های آشکار محقق‌ساخته و همچنین آزمون تداعی ناآشکار (IAT؛ گرین والد، مک‌گی و شوارتز، ۱۹۹۸) نیز با تغییراتی به‌کار رفت. هماهنگ با نظریه ناهماهنگی شناختی، نتایج نشان داد، زمانی که رفتار ضد تصور قالبی به علل درونی پایدار نسبت داده شد، تصور قالبی آشکار بیشتر دستخوش تغییر گردید، اما سطح ناآشکار تصور قالبی از دست‌کاری‌های اسناد علی تأثیر نپذیرفت. همچنین به غیر از موقعیت آزمایشی اسناد علی درونی پایدار، در سایر موقعیت‌های آزمایشی همبستگی بالا بین دو سطح تصور قالبی (آشکار و ناآشکار) وجود داشت. نتایج حاکی از تغییرپذیری تصور قالبی آشکار و مقاومت تصور قالبی ناآشکار، در برابر اسناد رفتار ضد تصور قالبی به علل پایدار درونی، در شرایط ترجیح درون‌گروهی بود.

واژه‌های کلیدی: اسناد علی، تصور قالبی آشکار/تصور قالبی ناآشکار، تغییر تصور قالبی، ترجیح درون‌گروهی

موفقیت یا شکست فراهم آورده است. جالبترین مدل اسناد و تغییر تصور قالبی، توسط هیوستون^۸ (۱۹۸۹)؛ به نقل از وایلدر، سیمون و فیت^۹، (۱۹۹۶) طراحی شده که طی آن رفتار فرد برون گروه با انتظارات (تصور قالبی) مردم از آن گروه، مقایسه می‌شود؛ اگر رفتار با انتظارات جور است، پس باورها در مورد برون‌گروه حفظ و احتمالاً تقویت می‌شوند، اما اگر رفتار با انتظارات جور نیست، فرد اقدام به جستجوی یک علت برای آن رفتار می‌کند. اگر رفتار به یک علت ناپایدار درونی (انگیزش یا تلاش) یا یک علت بیرونی (محدودیت‌های موقعیتی، سختی تکلیف، شانس) نسبت داده شود، منجر به نادیده گرفتن اعمال ضد تصور قالبی خواهد شد. اما اگر رفتار به علت درونی پایدار نسبت داده شود، موجب تغییر تصورات قالبی در مورد برون‌گروه خواهد شد.

مطالعه‌ی جکسون، سالیوان و هاج^{۱۰} (۱۹۹۳) مدل هیوستون را در شرایط ترجیح درون‌گروهی (ترجیح اعضای گروه خودی) مورد تأیید قرار داده است. این یافته‌ها در ایران نیز توسط حاجلو، رسول‌زاده، آزادفلاح و فتحی آشتیانی (۱۳۸۷) مورد تأیید قرار گرفته است.

از مدل هیوستون و یافته‌های دیگر (جکسون و همکاران، ۱۹۹۳؛ حاجلو و همکاران، ۱۳۸۷؛ ریک، مانیا و گارتنر^{۱۱}، ۲۰۰۶؛ مک‌الروی، ستا و ستا^{۱۲}، ۲۰۰۳ و هانگ، کولمن، چان، وونگ، چيو^{۱۳} و همکاران، ۲۰۰۷) چنین برمی‌آید که اسناد رفتار ضد تصور قالبی به توانایی (علت پایدار درونی) موجب تغییر تصور قالبی می‌شود. وایلدر و همکاران (۱۹۹۶) با دست‌کاری اسنادها نشان دادند که وقتی رفتار ضد تصور قالبی به علت درونی پایدار نسبت داده می‌شود، تصور قالبی نیز تغییر می‌یابد. جانستون^{۱۴} و هیوستون (۱۹۹۲) نیز شواهدی در مورد تغییر تصورات قالبی ارائه داده‌اند.

یک سؤال اساسی وجود دارد و آن این‌که تا چه اندازه فکر و رفتار فرد تحت کنترل آگاهانه وی است؟ تعدادی از محققین حوزه نگرش‌ها و شناخت اجتماعی در آزمایش‌های خود به ماهیت ناهشیار یا اتوماتیک بیشتر پدیده‌های مورد مطالعه‌ی خود

سؤال اساسی در روان‌شناسی اجتماعی این است که چگونه مردم ارزیابی می‌شوند؟ روان‌شناسان اجتماعی، قضاوت شخصی را کانون توجه خود قرار می‌دهند. فرایند تصور قالبی^۱ یکی از مؤلفه‌های مختلف قضاوت شخصی می‌باشد که واقعیت اجتماعی را تسهیل کرده و یا توجیه می‌کند، لذا از مسائل بسیار بنیادی روان‌شناسان اجتماعی به‌شمار می‌رود که خط سیر روابط اجتماعی را تعیین می‌کند (بناجی، هاردین و روتمن^۲، ۱۹۹۳). رویکرد این پژوهش به تصور قالبی، بر پایه تحلیل‌های نظری فرایندهای هشیار و ناهشیار ترسیم شده است.

با توجه به نظریه ناهماهنگی شناختی فستینگر^۳ (۱۹۷۵)؛ به نقل از کریمی، (۱۳۷۹) وقتی که شخصی دارای دو شناخت همزمان باشد که با یکدیگر متناقض‌اند، او دارای ناهماهنگی شناختی است. از طرف دیگر ناهماهنگی شناختی ناراحتی‌آفرین است و این حالت شخص را به کاهش دادن یا برطرف کردن ناهماهنگی برمی‌انگیزد. بنابراین وقتی که یک فرد با رفتار ضد تصور قالبی فرد هدف^۴ مواجه می‌شود در واقع دچار ناهماهنگی شناختی می‌گردد. در نتیجه برای کاهش این ناهماهنگی دنبال راه‌حل می‌گردد؛ یا تصور قالبی خود را در مورد گروه مورد تصور قالبی تغییر می‌دهد و یا با اسناد رفتار ضد تصور قالبی به عوامل موقعیتی، تصور قالبی خود را در مورد آن گروه حفظ می‌کند.

هایدر^۵ (۱۹۵۸)؛ به نقل از کریمی، (۱۳۷۹) نیز در نظریه هماهنگی شناختی مدعی است که در نظام شناختی هر فرد، تمایلی نسبت به حرکت از یک حالت عدم هماهنگی به سوی یک حالت هماهنگی وجود دارد. طبق نظریه هایدر، برای فهم، پیش‌بینی و کنترل محیط اجتماعی، باید رفتار را معلول فرض کرده و منابع علی را در فرد یا در محیط جستجو کنیم. واینر^۶ (۱۹۸۶)؛ به نقل از فرگاس^۷، (۱۳۷۳) نیز معتقد است که علاوه بر تعیین این‌که عملی به‌طور درونی یا بیرونی ایجاد شده است، سؤال دیگر در ارتباط با علل موفقیت، پایداری یا عدم پایداری علت در طول زمان مطرح می‌شود. واینر با ترکیب این دو بعد (بیرونی- درونی و پایدار- ناپایدار) چهار مقوله اسنادی در مورد

8. Hewston, M.

9. Wilder, D. A., Simon, A. F., & Faith, M.

10. Jackson, L. A., Sullivan, L. A., & Hodge, C. N.

11. Riek, B., Mania, E. W., & Gaertner, S. L.

12. McElroy, T., Seta, C. E., & Seta, J.

13. Hong, Y. Y., Coleman, J., Chan, G., Wong, R. Y. M., Chiu, C. V., et al.

14. Johnston, L.

1. stereotype

2. Banaji, M. R., Hardin, C., & Rothman, A. J.

3. Festinger, L.

4. target individual

5. Heider, F.

6. Weiner, B.

7. Forgas, J. P.

تأکید کرده‌اند (آبرسون و هاگ^۱، ۲۰۰۷ و بارگ، چن، بوروس^۲، ۱۹۹۶). گاهی اوقات به محض مشاهده محرک، نگرش‌ها به‌طور اتوماتیک فعال می‌شوند تا بر فکر و رفتار تأثیر بگذارند (بارگ و همکاران، ۱۹۹۶). تصورات قالبی نیز به‌طور اتوماتیک در حضور صرف خصیصه‌های فیزیکی مرتبط با گروه مورد تصور قالبی، فعال می‌شوند و رفتار را برحسب صفات شخصیتی طبقه‌بندی می‌کنند و سپس رفتار فرد را به *آمدگی* (علت پایدار درونی) نسبت می‌دهند (اشبورن - ناردو، مانیت، آرتور، باین^۳، ۲۰۰۷ و بارگ و همکاران، ۱۹۹۶).

مطابق چند تئوری، پاسخ‌های رفتاری بلافاصله توسط بافت محیطی فعال می‌شوند. طبق نظر میشل^۴ (۱۹۷۳)؛ به نقل از بارگ بارگ و همکاران، ۱۹۹۶) زمانی که به محض مشاهده محرک، بازنمایی‌های ذهنی فرد به‌طور مکرر فعال شود، این فعال‌سازی بازنمایی‌های ذهنی، شکل اتوماتیک به خود می‌گیرد. با بسط این که، یک فرد به‌طور مکرر واکنش یکسانی به یک محرک اجتماعی دارد، بازنمایی آن پاسخ باید عملاً به هنگام وقوع صرف آن رخداد به‌طور اتوماتیک فعال شود. بنابراین اگر یک فرد رفتار مشابهی در یک موقعیت داشته باشد، آن پاسخ رفتاری باید به‌طور خودکار با آن خصیصه‌های موقعیتی تداعی شود (اشبورن - ناردو و همکاران، ۲۰۰۷؛ بارگ و همکاران، ۱۹۹۶؛ لیوینگستون^۵، لیوینگستون^۵، ۲۰۰۲). ویلیام جیمز^۶ (۱۸۹۰)؛ به نقل از وگنر^۷، وگنر^۷، ۱۹۹۴) نیز معتقد بود که عمل صرف تفکر درباره‌ی یک رفتار، گرایش به درگیری در آن رفتار را افزایش می‌دهد. وی این پدیده را «*اصل عمل فکری - حرکتی*» نامید. اصل عمل فکری - فکری - حرکتی موجب می‌شود تا شخص بدون قصد و آگاهی رفتاری را از خود نشان دهد که سعی در اجتناب از آن رفتار را دارد.

با توجه به مطالب فوق و با بررسی مطالعات تجربی، دو نکته قابل بررسی است: ۱- با در نظر گرفتن نظریه ناهماهنگی شناختی فستینگر و نظریه هماهنگی شناختی هایدر و نیز با توجه به نتایج مطالعات تجربی (جکسون و همکاران، ۱۹۹۳؛

حاجلو و همکاران، ۱۳۸۷ و هیوستون، ۱۹۹۰) مسأله تأثیر/اسناد درونی پایدار بر تصور قالبی قابل استنباط است. اما این احتمال وجود دارد که نتایج آزمایش‌های محققین خارجی از موضوع مورد تصور قالبی (تصور قالبی سفید پوستان در مورد سیاه پوستان آمریکا) تأثیر پذیرفته باشد. از همه مهم‌تر آن که، اسنادهایی که آزمودنی‌ها در پژوهش‌های ذکر شده، به عمل آوردند، مقیاس‌های وابسته بودند و اطلاعات اسنادی به‌طور آشکار دست‌کاری نشدند؛ ۲- در ارتباط با تأثیر اسنادها بر تصور قالبی، بیشتر کارهای انجام شده (برای مثال، وایلدنر و همکاران، ۱۹۹۶) به اندازه‌گیری تصور قالبی آشکار پرداخته‌اند ولی تأثیرات احتمالی بر روی تصور قالبی ناآشکار را مورد وجه قرار نداده‌اند. این در حالی است که اندازه‌گیری تصور قالبی دشوار است، چرا که مردم تمایلی به پذیرفتن نگرش‌ها و باورهای منفی در مورد گروه‌های اجتماعی ندارند (سکا کوآپتیوا، اسپینوزا، تامپسون، وارگاس و هیپل^۹، ۲۰۰۳). همچنین گاهی اوقات ممکن است مردم نتوانند چنین موضوعاتی را با دقت گزارش کنند، چرا که ممکن است آن‌ها از این امر هوشیار نباشند که چگونه در مورد گروه‌های اجتماعی فکر یا احساس می‌کنند (گرین والد، مکگی و شوارتز^{۱۰}، ۱۹۹۸). نکته مهم این است که از طریق تئوری‌های هماهنگی شناختی فقط می‌توان تغییرات حاصله در نگرش‌های آشکار و نه نگرش‌های ناآشکار را تبیین کرد (گاورونسکی و اشتراک^{۱۱}، ۲۰۰۴).

در پاسخ به این مشکل، محققین پیشنهاد می‌کنند که باید به مقیاس‌های تصور قالبی ناآشکار متوسل شد (اولسون و فازیو^{۱۲}، ۲۰۰۴؛ بارگ و همکاران، ۱۹۹۶؛ بلر و بانجی^{۱۳}، ۱۹۹۶؛ سکا کوآپتیوا و همکاران، ۲۰۰۳؛ گاورونسکی و اشتراک، ۲۰۰۴؛ گرین والد و همکاران، ۱۹۹۸؛ مک-کونل و لیولد^{۱۴}، ۲۰۰۱؛ ویتنبرینک، جود و پارک^{۱۵}، ۱۹۹۷). هر چند اثر گیل^{۱۶} (۲۰۰۴) در مورد تغییر تصور قالبی توصیفی^{۱۷} و پا برجا ماندن تصور قالبی

9. Sekaquaptewa, D., Espinoza, P., Thompson, M., Vargas, P., & Hoppel, W. V.
10. Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, L. K.
11. Gawronski, B., & Strack, F.
12. Olson, M. A., & Fazio, R. H.
13. Blair, I. V., & Banji, M. R.
14. McConnell, A. R., & Leibold, J. M.
15. Wittenbrink, B., Judd, C. M., & Park, B.
16. Gill, M. J.
17. descriptive stereotyping

1. Aberson, C. L., & Haag, S. C.
2. Bargh, J. A., Chen, M., & Burrows, L.
3. Ashburn-Nardo, L., Monteith, M. J., Arthur, S. A. & Bain, A.
4. Michel, W.
5. Livingston, R. W.
6. James, W.
7. Wegner, D. M.
8. The principle of ideomotor action

دانشگاه آزاد اسلامی و دولتی را در دو مقیاس ۹ نقطه‌ای درجه‌بندی کنند. نقاط انتهایی مقیاس‌ها از این قرار بودند: بسیار کم (۱) و بسیار زیاد (۹). نقطه‌ی میانی نیز به صورت "متوسط" مشخص می‌شد.

در این آزمایش آزمودنی‌ها به‌طور تصادفی به ۸ موقعیت آزمایشی گمارده شدند. در واقع یک طرح عاملی ۴ (موقعیت‌های آزمایشی) $\times$ ۲ (ترتیب اندازه‌گیری: اول تصور قالبی آشکار در مقابل اول تصور قالبی نآشکار) به‌کار گرفته شد. عامل عبارت بود از اطلاعات اسناد برای تبیین رفتار ضد تصور قالبی هدف [پایدار درونی (توانایی)؛ ناپایدار درونی (تلاش)؛ بیرونی (شانس، تکلیف و حمایت‌های بیرونی) و بدون اسناد]. داده‌های به‌دست آمده با استفاده از آزمون‌های t وابسته، ضریب همبستگی پیرسون، تحلیل واریانس یک‌راهه و تحلیل واریانس چندمتغیری (مانوا) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

هدف اصلی در این آزمایش دست‌کاری اسنادهای علی و اندازه‌گیری تصورات قالبی بود. بر اساس اطلاعات مقدماتی، عملکرد تحصیلی قوی (به عنوان نشان‌گری از هوش بالا) برای دانشجوی دانشگاه آزاد بیشتر از دانشجوی دانشگاه دولتی با تصور قالبی ناهمسان بود؛ در حالی که عکس آن برای عملکرد تحصیلی ضعیف (به عنوان نشان‌گری از هوش پائین) صادق بود (یعنی، ناهمسانی بیشتر با تصور قالبی در مورد دانشجوی دولتی در مقایسه با دانشجوی آزاد). در این آزمایش، اطلاعات اسنادی در مورد یک عضو برون‌گروه که متضاد با انتظارات رفتار می‌کرد، برای آزمودنی‌ها، عرضه شد. سپس از آن‌ها خواسته شد تا برون‌گروه را در شکل کلی آن، از لحاظ تصورات قالبی که فرد هدف تأیید نکرده است، درجه‌بندی کنند.

به آزمودنی‌ها گفته شد پژوهش‌گر درصد بررسی نگرش دانشجویان نسبت به نظام آموزش عالی کشور می‌باشد، لذا از دانشجویان چند دانشگاه برای پاسخگویی به یک پرسشنامه مداد-کاغذی و یک آزمون کامپیوتری^۱ (IAT) استفاده می‌شود. در هر چهار موقعیت آزمایشی، آزمایش‌گر اعلام کرد که پرسشنامه‌های پژوهش در اختیار دستیار وی بوده و احتمالاً دستیار او چند دقیقه با تأخیر به محل آزمایش خواهد رسید. لذا تا زمانی که پرسشنامه‌ها برسند، آزمایش‌گر مایل است اطلاعاتی در مورد پژوهش دیگری که برای سازمان ملی جوانان انجام می‌دهد، در اختیار دانشجویان بگذارد. وی اعلام کرد که برای

دستوری^۱ به هنگام مواجهه با اطلاعات ضدتصور قالبی، و اثر گاورونسکی و اشتراک (۲۰۰۴) در مورد تغییر نگرش‌های آشکار و ثابت ماندن نگرش‌های نآشکار به هنگام وقوع ناهماهنگی شناختی، نویدبخش هستند، اما این دو کار با ارزش نیز اقدام به دست‌کاری موقعیت‌های اسناد نکرده‌اند تا تأثیر اسناد درونی را در تغییر تصور قالبی اندازه‌گیری کنند. بنابراین تا حدودی مسأله تأثیر اسنادها بر تصور قالبی نآشکار، در شرایط ترجیح درون گروهی هنوز بی‌پاسخ مانده است.

پژوهش حاضر در بررسی تأثیر اسنادها بر تصور قالبی، پیش‌بینی می‌کند که در شرایط ترجیح درون گروهی، اسناد رفتار ناهماهنگ با تصور قالبی به علل پایدار درونی در مقایسه با سایر علل (درونی ناپایدار و بیرونی) تصور قالبی آشکار را بیشتر از تصور قالبی نآشکار تغییر می‌دهد. همچنین در موقعیت آزمایشی اسناد پایدار درونی، قضاوت‌های آشکار و نآشکار نباید همبستگی معنادار داشته باشند در حالی که در سایر موقعیت‌های آزمایشی، وجود چنین همبستگی دور از انتظار نیست.

روش

جامعه آماری، نمونه و روش اجرای پژوهش: جامعه آماری این طرح شامل کلیه دانشجویان دختر و پسر رشته روان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی بود که از بین آن‌ها ۸۰ دانشجو به‌طور تصادفی انتخاب شدند تا ظاهراً به سؤالاتی در مورد وضعیت رفاهی دانشگاه‌های کشور، پاسخ گویند. به دلیل عدم تمایل به ادامه آزمایش و یا نقص در پاسخ‌ها، تعداد ۴ نفر از آزمودنی‌ها از تحلیل کنار گذاشته شده‌اند. در نهایت پاسخ‌های ۷۶ آزمودنی (۱۹ نفر در وضعیت اسناد درونی پایدار، ۱۹ نفر در اسناد درونی ناپایدار، ۲۰ نفر در اسناد بیرونی و ۱۸ نفر در وضعیت بدون اسناد) مورد تحلیل قرار گرفت.

بر اساس نتایج مصاحبه‌های به عمل آمده با ۱۵ نفر دانشجوی دانشگاه دولتی معلوم شد که این دانشجویان تصور قالبی مشخص در مورد وضعیت هوشی دانشجویان دانشگاه آزاد دارند. آن‌ها معتقد بودند که میزان بهره هوشی دانشجوی دانشگاه آزاد از میزان بهره هوشی دانشجوی دانشگاه دولتی کمتر است (ترجیح درون گروهی). برای تأیید این تصور قالبی، از ۲۰ دانشجوی دولتی خواسته شد تا وضعیت هوشی و عملکرد تحصیلی دانشجویان

1. Implicit Association Test (IAT)

18. prescriptive stereotyping

بررسی ویژگی‌های دانشجویان موفق و ناموفق با چند دانشجو مصاحبه کرده است. همچنین متذکر شد که پس از این‌که دانشجویان این آزمایش، پرسشنامه مداد-کاغذی و آزمون کامپیوتری IAT را تکمیل کردند، به تصادف سه نفر از آن‌ها انتخاب خواهند شد تا برای پژوهش سازمان ملّی جوانان، در جلوی دوربین فیلم‌برداری در یک مصاحبه حضوری شرکت کنند، لذا برای آشنایی هر چه بیشتر با شیوه انجام مصاحبه مورد نظر، یک نمونه واقعی از این مصاحبه‌ها که قبلاً با یکی از دانشجویان انجام گرفته است، پخش می‌شود. آزمایش‌گر تاکید کرد که دانشجویان تا رسیدن دستیار وی، به دقت به مصاحبه‌ای که پخش خواهد شد، دقت کنند. پس از پخش ۴-۶ دقیقه از مصاحبه ساختگی، دستیار پژوهش‌گر وارد اتاق آزمایش شد و پرسشنامه‌ها را تحویل آزمایش‌گر داد. آزمایش‌گر آزمودنی‌های موقعیت آزمایش را به‌طور تصادفی به دو گروه تقسیم کرد. یکی از گروه‌ها به اتاق کامپیوتر رفته و اول آزمون IAT را اجرا و سپس پرسشنامه مداد-کاغذی را تکمیل نمود. برعکس، گروه دیگر ابتدا آزمون IAT را اجرا کرد. برای دست‌کاری اسنادهای علی در هر موقعیت آزمایشی، مصاحبه‌گر، عملکرد مصاحبه‌شونده را در تکالیف آکادمیک ارزیابی می‌کرد، اما در هر موقعیت گفتگوی متفاوتی پخش می‌شد.

دست‌کاری اسنادها: برای دست‌کاری اسنادها از مصاحبه‌های ویدئویی ساختگی استفاده شد. برای هر چهار موقعیت آزمایشی، مصاحبه‌گر، مصاحبه‌کننده، محل مصاحبه و دکور یکسان بود. به استثنای نوع تبیین موفقیت فرد توسط خود وی و مصاحبه‌گر، بقیه محتوای مصاحبه برای همه موقعیت‌ها یکسان بود. همچنین برای متمرکز ساختن مصاحبه به موضوع مشخص، سؤالات غیرمرتبطی مثلاً در ارتباط با کوه و کوهنوردی پرسیده شد و در حین پاسخ دادن مصاحبه‌شونده به این سؤالات بی‌ربط، به بهانه ورود دستیار آزمایش‌گر، مصاحبه قطع می‌شد. انواع موقعیت‌های اسنادی به این صورت اجرا گردید:

۱- **موقعیت پایدار درونی (توانایی):** مصاحبه‌گر اعلام می‌کند که مصاحبه‌شونده دانشجوی دانشگاه آزاد تبریز است. بدون ذکر موارد خاص، مصاحبه‌گر اعلام می‌دارد که وی با بررسی پرونده مصاحبه‌شونده به این نتیجه رسیده است. پس از یک مکث کوتاه که طی آن تقدیرنامه المپیاد ریاضی را در دست گرفته و از نظر می‌گذراند، اعلام می‌کند که آن تقدیرنامه متعلق به مصاحبه‌شونده است و وی مطابق با آن، مقام نخست المپیاد

ریاضی کشور را کسب کرده است. وی از مصاحبه‌شونده می‌خواهد تا اگر نظری دارد بیان کند. مصاحبه‌شونده پاسخ می‌دهد که این نتیجه او را متعجب نمی‌کند. او همیشه در آن نوع تکالیف خوب عمل کرده است. عملکردهای قبلی او را متقاعد کرده که وی در آن حوزه‌های آکادمیک توانایی بالایی دارد. مصاحبه‌گر با ذکر این‌که در پرونده تحصیلی وی شواهد زیادی از استعداد بالای وی وجود دارد، از تبیین مصاحبه‌شونده حمایت می‌کند.

۲- **موقعیت ناپایدار درونی (تلاش):** در این موقعیت نیز مصاحبه‌کننده همان قسمت اول توضیحات موقعیت قبلی را ارائه می‌کند و مصاحبه‌شونده نیز توضیح می‌دهد که این نتیجه او را کاملاً متعجب کرده است، چون عملکرد قوی او در این آزمون برای او غیرمعمول است و معمولاً وی از آزمون‌ها چنین نتیجه‌ای را نمی‌گیرد. او اضافه می‌کند که برای شرکت در المپیاد ریاضی تلاش زیادی کرده، به‌طوری‌که یک سال به‌طور متوسط روزانه ۱۰ ساعت مطالعه کرده است. مصاحبه‌گر از تبیین او با ذکر این مطلب حمایت می‌کند: "تلاش وی قابل تحسین بوده و متوسط مطالعه روزانه مصاحبه‌شونده بسیار بالاتر از میانگین ملّی است. در واقع وی موفقیت خود را مدیون تلاش و کوشش زیاد می‌داند."

۳- **موقعیت بیرونی (شانس، حمایت بیرونی، تکلیف):** در این موقعیت نیز مصاحبه‌کننده قسمت اول توضیحات دو موقعیت قبلی را ارائه می‌کند و مصاحبه‌شونده نیز توضیح می‌دهد که این نتیجه او را کاملاً متعجب کرده است، چون عملکرد قوی او در این آزمون برای او غیرمعمول است و معمولاً او از آزمون‌ها چنین نتیجه‌ای را نمی‌گیرد. او اضافه می‌کند که اتفاقی که وی در آن امتحان می‌داد نسبت به اتاق سایر امتحان‌دهندگان آرام و بی‌سروصدا بود. همچنین اعلام می‌دارد که شانس در این آزمون با او یاری کرده است، به‌طوری‌که اکثر سؤالات آزمون از تنها منبع مورد مطالعه وی طراحی شده بودند. علاوه بر این دانشگاه محل تحصیل، قبل از آزمون کلاس‌های تقویتی برای او برگزار کرده است و خانواده وی از هیچ کمکی برای او دریغ نکرده‌اند. مصاحبه‌گر موافقت می‌کند که از حمایت‌های دانشگاه و خانواده وی مطلع است و همان‌طور که پیداست شانس هم داشته است.

۴- **موقعیت بدون اسناد:** قسمت اول مصاحبه همان است که در موقعیت‌های پایدار درونی، ناپایدار درونی و بیرونی مورد استفاده قرار گرفت که طی آن آزمایش‌گر پسخوراند مثبت درباره عملکرد مصاحبه‌شونده به او می‌داد. اما در این‌جا وقتی از فرد هدف خواسته می‌شود که اگر هر نظری دارد بیان کند، او صرف‌نظر می‌کند.

ابزار سنجش

مقیاس‌های آشکار: از سه مقیاس آشکار، درجه‌بندی هوش دانشجویان، دماسنج احساسی و افتراق معنایی، برای سنجش تصور قالبی دانشجویان دانشگاه دولتی نسبت به دانشجویان دانشگاه آزاد استفاده شد. در یک مطالعه مقدماتی (آزمون-آزمون مجدد) که به بهانه بررسی وضعیت نظام آموزش عالی کشور روی ۲۰ دانشجوی دولتی انجام گرفت، در بین پرسش‌های غیرمرتبط به این پژوهش، از دانشجویان خواسته شد تا هوش دانشجویان دولتی و آزاد را به‌طور جداگانه در دو مقیاس ۹ نقطه‌ای درجه‌بندی کنند (بسیار کم (۱)، بسیار زیاد (۹)، متوسط (۵)). همچنین از آن‌ها خواسته شد تا احساس گرمی و سردی خود را نسبت به دانشجوی دولتی و آزاد (به‌طور جداگانه) در دو دماسنج ۱۱ نقطه‌ای (سرد (۰)، گرم (۱۰)، خنثی (۵))، مشخص کنند. از آزمودنی‌ها خواسته شد تا برای هر کدام از دانشجویان دولتی و آزاد ۵ زوج صفت متضاد را در ۷ نقطه درجه‌بندی کنند. برای طراحی آزمون افتراق معنایی، ابتدا بر اساس نظریه‌های مربوط به هوش و ویژگی‌های افراد باهوش و کم‌هوش، ۵۰ زوج صفت متضاد استخراج گردید؛ سپس این زوج صفات به ۲۰ دانشجو (۱۰ دانشجوی دولتی و ۱۰ دانشجوی آزاد) ارائه شد و از آن‌ها درخواست گردید تا دانشجویی را تصور کنند که نگرش مثبتی به وضعیت هوش وی دارند، حال در این موقعیت مفروض، ۵۰ زوج صفت متضاد را در مورد وضعیت هوشی فرد مفروض درجه‌بندی کنند. همچنین همان ۵۰ زوج صفت متضاد به ۲۰ دانشجوی دیگر (۱۰ دانشجو دولتی و ۱۰ دانشجو آزاد) ارائه و از آن‌ها خواسته شد تا دانشجویی را تصور کنند که نگرش منفی نسبت به وضعیت هوشی وی دارند و در این موقعیت مفروض، هر یک از ۵۰ زوج صفت متضاد را در مورد وضعیت هوشی فرد مفروض درجه‌بندی کنند. پس از استخراج داده‌ها، دو گروه از لحاظ میانگین درجه‌بندی هر زوج صفت مقایسه شدند. در نهایت ۵ زوج صفت متضاد (تیز-کند، پیشرفت-افت، فعال-منفعل، قوی-ضعیف، تنبل-زرنگ) بیشترین تفاوت را بین دوگروه قائل شدند، به ترتیب با ۱۸، ۸/۰۹، ۲۱/۱، ۲۲/۶۸، $t_{S(28)}$ و $P < 0/01$ این ۵ صفت متضاد به عنوان آیتم‌های اصلی آزمون افتراق معنایی انتخاب شد. ترتیب قطب‌های مثبت و منفی آیتم‌ها نیز به‌طور تصادفی بود.

نتیجه همبستگی آزمون-آزمون مجدد برای هر یک از مقیاس‌های فوق، حاکی از پایایی بالا برای مقیاس‌های آشکار

تصور قالبی بود. مقیاس درجه‌بندی هوش دانشجوی دولتی: $r=0/83$ ؛ مقیاس درجه‌بندی هوش دانشجوی آزاد: $r=0/91$ ؛ دماسنج احساسی نسبت به دانشجوی دولتی: $r=0/76$ ؛ دماسنج احساسی نسبت به دانشجوی آزاد: $r=0/84$ ؛ افتراق معنایی: $r=0/78$. همبستگی بین تفاوت نمره‌های دانشجویان دانشگاه آزاد دولتی در سه مقیاس (۱- نمره تفاوت مقیاس درجه‌بندی هوش دانشجوی آزاد از دولتی؛ ۲- تفاوت دماسنج احساسی نسبت به آزاد از دولتی و ۳- نمره تفاوت افتراق معنایی آزاد از دولتی) حاکی از روایی بالا برای هر کدام از مقیاس‌های مزبور بود ($r_{12}=0/89$ و $r_{13}=0/67$ و $r_{23}=0/09$) همچنین برای تعیین میزان موفقیت دست‌کاری‌های آزمایش، از مقیاس اسناد (توانایی، تلاش و علل بیرونی (مثل: شانس، حمایت بیرونی و تکلیف)) استفاده شد.

آزمون تداعی ناآشکار (IAT): از این آزمون در تحقیقات مختلف (گاوروسکی و اشتراک، ۲۰۰۴؛ گرین والد و همکاران، ۱۹۹۸؛ مک کونل و لیبولد، ۲۰۰۱) استفاده شده و بر توانایی آن در سنجش نگرش‌ها و تصورات قالبی ناآشکار، تأکید گردیده است. حداقل در یکی از آزمایش‌ها متوسط همبستگی بین ۵ مقیاس آشکار $r=0/50$ و همبستگی بین دو مقیاس ناآشکار $r=0/46$ گزارش شد، در حالی که متوسط همبستگی بین مقیاس‌های آشکار و ناآشکار $r=0/14$ بود. این نتایج بیانگر اعتبار واگرا و اعتبار همگرا برای IAT می‌باشد، یعنی دو مقیاس آشکار و ناآشکار، سازه‌های متفاوتی را می‌سنجند.

در این آزمایش، تصور قالبی در مورد وضعیت هوشی دانشجوی آزاد، با تغییر در «آزمون تداعی ناآشکار» (IAT) طراحی شده توسط گرین والد و همکاران (۱۹۹۸)، اندازه‌گیری شد. آزمون تداعی ناآشکار از ۵ بلوک تشکیل شده است: بلوک ۱: در این بلوک که اولین تکلیف تمیز هدف-مفهوم^۱ است، تأیید می‌شود نام ۱۰ دانشگاه دولتی (به‌طور مثال: دانشگاه دولتی تهران، مشهد، تبریز و امثال این‌ها) و نام ۱۰ دانشگاه آزاد اسلامی (مانند: دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، ارومیه، مشهد و امثال این‌ها) به ترتیب در مقوله‌های *دانشگاه دولتی* و *دانشگاه آزاد* قرار گرفتند. از آزمودنی‌ها خواسته شد وقتی نام یک دانشگاه دولتی در صفحه مانیتور ظاهر شد کلید سمت راست (K) را فشار دهند و وقتی که نام یک دانشگاه آزاد در صفحه مانیتور ظاهر شد، کلید سمت چپ (D) را فشار دهند؛ بلوک ۲: در این بلوک که تکلیف

1. initial target-concept discrimination

تمیز اسناد ویژگی^۱ نامیده می‌شود، ۱۰ کلمه خوشایند (مانند قوی، محبوب، پیشرفت و امثال این‌ها) و ۱۰ کلمه ناخوشایند (مثل: تنبل، بی‌نظم، ضعیف و امثال این‌ها) ارائه شد و باید در مقوله‌های خوشایند [کلید سمت راست (K)] و ناخوشایند [کلید سمت چپ (D)] طبقه‌بندی می‌شدند؛ بلوک ۳: در این بلوک که اولین تکلیف مرکب^۲ نامیده می‌شود، کوشش‌های مربوط به دو بلوک (بلوک تمیز هدف- مفهوم و بلوک تمیز ویژگی) در ترتیب‌های متناوب ارائه شدند. وقتی که نام دانشگاه دولتی یا یک کلمه خوشایند در صفحه مانیتور ظاهر می‌شد، آزمودنی‌ها بایست کلید سمت راست (K) را فشار می‌دادند، وقتی نام یک دانشگاه آزاد و یا یک کلمه ناخوشایند ارائه می‌شد، بایست کلید سمت چپ (D) را فشار می‌دادند؛ در بلوک ۴ یا تکلیف تمیز هدف- مفهوم وارونه^۳، شیوه استفاده از کلیدها برای اولین تکلیف هدف- مفهوم، برعکس شد، یعنی از کلید سمت چپ (D) برای نام دانشگاه دولتی و از کلید سمت راست (K) برای نام دانشگاه آزاد، استفاده می‌شد؛ و در نهایت، در بلوک ۵ یا تکلیف مرکب وارونه^۴، بلوک‌های ۲ و ۴ ترکیب شدند، به عبارت دیگر آزمودنی‌ها می‌بایست برای نام دانشگاه دولتی و یا کلمه ناخوشایند، از کلید سمت چپ (D) و برای نام دانشگاه آزاد و یا کلمه خوشایند، از کلید سمت راست (K) استفاده می‌کردند. هر بلوک با یک آموزش مختصر برای تکلیف پیابند شروع می‌شد و از آزمودنی‌ها خواسته می‌شد تا آن‌جا که ممکن است سریع جواب دهند، حتی اگر پاسخ آن‌ها غلط باشد (اما نه آنقدر سریع که تعداد غلط‌های آن‌ها زیاد شود).

هر کدام از دو بلوک ۱ و ۲ شامل ۲۰ کوشش و بلوک ۴ شامل ۴۰ کوشش می‌شد. اما دو تکلیف مرکب (بلوک‌های ۳ و ۵) هر کدام از ۶۰ کوشش تشکیل شده بود (در هر بلوک ۲۰ کوشش برای تمرین و ۴۰ کوشش به عنوان بلوک اصلی). برای همه آزمودنی‌ها، کوشش‌ها با ترتیب تصادفی یکسانی ارائه می‌شدند. فاصله پاسخ-محرك (فاصله بین پاسخ فرد به یک کلمه و ظهور کلمه بعدی) به دنبال پاسخ‌های صحیح، ۲۵۰ میلی‌ثانیه بود.

جدول ۱- نتایج تحلیل واریانس یک‌راهه بر روی هر یک از اسنادهای علی (توانایی، تلاش و علل بیرونی)

اسناد	منبع تغییرات	SS	df	MS	F	P
توانایی	بین‌گروهی	۴۳/۱۳	۳	۱۴/۳۸	۵/۰۷	۰/۰۰۳*
	درون‌گروهی	۲۰۴/۰۷	۷۲	۲/۸۳		
	کل	۲۴۷/۲۰	۷۵			
تلاش	بین‌گروهی	۴۴/۹۲	۳	۱۴/۹۷	۵/۳۵	۰/۰۰۲*
	درون‌گروهی	۲۰۱/۴۴	۷۲	۲/۸۰		
	کل	۲۴۶/۳۶	۷۵			
علل بیرونی	بین‌گروهی	۵۱/۴۰	۳	۱۷/۱۳	۶/۹۸	۰/۰۰۰*
	درون‌گروهی	۱۷۶/۶۴	۷۲	۲/۴۵		
	کل	۲۲۸/۰۴	۷۵			

* $p < 0.01$

اگر پاسخ فرد به محرك غلط بود، تا زمانی که کلید صحیح فشار داده می‌شد، علامت خطا (دایره قرمز رنگ) در صفحه مانیتور باقی می‌ماند.

یافته‌ها

تحلیل اطلاعات به‌دست آمده از دانشجویان دانشگاه دولتی نشان داد که دانشجویان مذکور، هوش و عملکرد تحصیلی دانشجویان دولتی را به‌طور معنادار بالاتر از هوش و عملکرد تحصیلی دانشجویان آزاد درجه‌بندی می‌کنند (هوش: $t=2/62$ ؛ عملکرد تحصیلی: $t=3/97$ و $P<0/01$). همچنین یک همبستگی قوی بین مقیاس‌های هوش و عملکرد تحصیلی برقرار بود (همبستگی بین درجه‌بندی از هوش و عملکرد تحصیلی دانشجوی دانشگاه دولتی: $r=0/77$ ؛ همبستگی بین درجه‌بندی از هوش و عملکرد تحصیلی دانشجوی دانشگاه آزاد: $r=0/70$ و $P<0/01$). این همبستگی به این معنا است که دانشجویان بین عملکرد تحصیلی و میزان هوش یک رابطه خطی مستقیم برقرار می‌کنند. به عبارت دیگر می‌توان از قضاوت دانشجویان در مورد عملکرد تحصیلی فرد هدف، به نحوه قضاوت آن‌ها در مورد وضعیت هوشی فرد هدف، پی برد.

برای اطمینان از این که آیا دست‌کاری‌های آزمایش‌گر با موفقیت انجام گرفته‌اند یا نه، آیت‌های مربوط به مقیاس‌های اسناد مورد تحلیل قرار گرفت و اثربخشی دست‌کاری‌های آزمایشی تأیید شد. تحلیل واریانس یک‌راهه برای ۴ موقعیت آزمایشی، تفاوت‌های معناداری را برای اسناد رفتار مصاحبه‌شونده به توانایی، تلاش و علل بیرونی، در بین گروه‌های آزمایشی نشان داد.

همکاران (۱۹۹۸) محاسبه گردید؛ بدین ترتیب که، نهفتگی‌های پاسخ کمتر از ۳۰۰ میلی‌ثانیه و بیشتر از ۳۰۰۰ میلی‌ثانیه به ۳۰۰۰ میلی‌ثانیه، مجدداً کُدگذاری شد و کوشش‌های غلط از تحلیل کنار گذاشته شدند. نمرات IAT هر فرد، با کم کردن میانگین زمان پاسخ در بلوک ۵ (بلوک مرکب وارونه) از میانگین زمان پاسخ بلوک ۳ (اولین بلوک مرکب)، به‌دست آمد. مقادیر بالاتر بیان‌گر تصور قالبی ناآشکار مثبت در مورد وضعیت هوشی دانشجویان دولتی در مقایسه با دانشجویان آزاد بود. نمرات IAT از ۱۹/۲۵ تا ۹۲۰/۵۵ ($SD=۱۷۳/۷۳$ و $M=۲۴۹/۵۵$) گسترده بود. برای برآورد پایایی IAT (گاورونسکی واشتراک، ۲۰۰۴) دو بلوک مرکب، هر کدام به سه قسمت با طول برابر، تقسیم شدند. همسانی درونی سه نمره IAT برای هر آزمودنی، ۰/۸۳ به‌دست آمد. برای تحلیل‌های بعدی، کلیه نمرات IAT به نمره‌های استاندارد Z تبدیل شدند.

نمرات تفاوت هر یک از مقیاس‌های مربوط به تصور قالبی آشکار، به نمره استاندارد Z تبدیل شد. برای به‌دست آوردن یک شاخص واحد برای نمرات مذکور، همسانی درونی هر سه نمره محاسبه ($a=۰/۸۶$) و در نهایت، نتیجه میانگین ۳ نمره استاندارد مقیاس‌های آشکار به عنوان شاخص تصور قالبی آشکار در نظر گرفته شد.

آزمودنی‌ها در دو موقعیت علل درونی، رفتار ضد تصور قالبی فرد هدف را بیشتر از آزمودنی‌های دو موقعیت آزمایشی دیگر به توانایی و استعداد ($P<۰/۰۱$)، در موقعیت آزمایشی تلاش و کوشش (ناپایدار درونی) و نیز موقعیت بدون اسناد بیشتر از آزمودنی‌های دو موقعیت دیگر، اعمال فرد هدف را به تلاش و کوشش ($P<۰/۰۱$) و همچنین آزمودنی‌ها در موقعیت اسناد بیرونی، رفتار ضد تصور قالبی فرد هدف را بیشتر از آزمودنی‌های سه موقعیت دیگر به علل بیرونی نسبت دادند ($P<۰/۰۱$).

برای تحلیل داده‌ها، ابتدا کلیه نمرات به‌دست آمده از مقیاس‌ها (آشکار و ناآشکار) به نمره‌های تفاوت تبدیل شدند. این نمره‌های تفاوت، میزان نسبی تصور قالبی دانشجویان دولتی بر علیه دانشجویان دانشگاه آزاد را منعکس می‌سازند. بنابراین در کلیه مقیاس‌ها، نمرات مثبت بیانگر نگرش منفی نسبت به وضعیت هوشی دانشجویان دانشگاه آزاد است.

نمره‌های نهفتگی^۱ حاصل از اجرای IAT همیشه دارای یک کجی مثبت هستند و این کجی مثبت برای داده‌های IAT ذاتی است (گرین والد و همکاران، ۱۹۹۸؛ مک کونل و لیبولد، ۲۰۰۱). برای کاهش این کجی مثبت از تبدیل log برای هر نهفتگی پاسخ استفاده شد. نمرات IAT برای تصور قالبی ناآشکار در مورد وضعیت هوشی دانشجویان آزاد، همانند روش گرین والد و

جدول ۲- میانگین و انحراف معیار تصورات قالبی آشکار و ناآشکار دانشجویان دانشگاه دولتی نسبت به وضعیت هوشی دانشجویان دانشگاه آزاد

اسناد علی	ناآشکار		آشکار	
	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
درونی پایدار	۰/۱۲۱	۰/۶۹	-۰/۱۶۶	۰/۷۶
درونی ناپایدار	۰/۲۱۰	۰/۸۷	۰/۱۰	۰/۶۶
بیرونی	-۰/۱۷	۱/۰۰	۰/۳۲	۰/۷۵
بدون اسناد	۰/۲۸	۱/۳۴	۰/۲۳	۱/۰۵

(۴ دست‌کاری آزمایشی، ۲ ترتیب سنجش نگرش بر روی ۲ نوع تصور قالبی، آشکار و ناآشکار)، مورد تحلیل قرار گرفتند. نتایج نشان داد که اثر دست‌کاری‌های آزمایشی بر تصور قالبی، معنادار است ($P<۰/۰۱$)، در حالی که اثرات ترتیب سنجش تصور قالبی و نیز تعامل بین دست‌کاری آزمایشی و ترتیب سنجش، معنادار نیستند. جدول ۳، این نتایج را نشان می‌دهد.

در جدول شماره ۲، مقادیر بزرگ بیانگر تصور قالبی منفی بیشتر نسبت به وضعیت هوشی دانشجویان آزاد هستند. به منظور آزمون اثرات اسنادهای علی بر تصورات قالبی آشکار و ناآشکار، نمره‌های معیاری داده‌های به‌دست آمده، با تحلیل واریانس چند متغییری (مانوا) برای سه عامل

1. latency scores

جدول ۳- نتایج تحلیل واریانس چندمتغیری ۴ گروه و ۲ ترتیب سنجش نگرش بر روی سطوح تصور قالبی آشکار و ناآشکار

منبع تغییر	λ	F	df فرضیه	df خطا	P	η^2
گروه	۰/۷۳	۳/۸۶	۶	۱۳۴	۰/۰۰۱	۰/۱۵
ترتیب سنجش تصور قالبی (اول آشکار در مقابل اول ناآشکار)	۰/۹۸	۰/۶۸	۲	۶۷	۰/۵۱	۰/۰۲
گروه $\times$ ترتیب سنجش تصور قالبی	۰/۹۵	۰/۵۹	۶	۱۳۴	۰/۷۴	۰/۰۲۶

بررسی بزرگی نسبت‌های F و نیز بررسی آماره‌های مجذور اتای جزئی (η^2) هر یک از اثرها نشان می‌دهد که ۱۵ درصد تفاوت‌های فردی در دو مقیاس آشکار و ناآشکار تصور قالبی، مربوط به نوع اسناد علی در مورد رفتار هدف می‌باشد.

جدول ۴- نتایج تحلیل واریانس یک‌راهه (چهار گروه) بر روی هر یک از سطوح تصور قالبی (آشکار و ناآشکار)

منبع تغییر	متغیر وابسته (تصور قالبی)	SS	df	MS	F	P	η^2
گروه	آشکار	۱۱/۳۹	۳	۳/۸۰	۵/۵۵	۰/۰۰۲	۰/۲۰
	ناآشکار	۳/۰۴	۳	۱/۰۱	۱/۰۱	۰/۳۹۲	۰/۰۴
خطا	آشکار	۴۶/۵۱	۶۸	۰/۶۸			
	ناآشکار	۶۷/۹۳	۶۸	۱/۰۰			
کل	آشکار	۵۹/۰۸	۷۶				
	ناآشکار	۷۵/۰۰	۷۶				

ناآشکار در هر چهار موقعیت اسنادی (علت درونی پایدار، علت درونی ناپایدار، علل بیرونی و موقعیت بدون اسناد) با هم برابر بودند.

همان‌گونه که در جدول ۵ آورده شده است، هماهنگ با پیش‌بینی ما، همبستگی بین تصور قالبی آشکار و ناآشکار در موقعیت آزمایشی اول (اسناد علی پایدار درونی) معنادار نبود، در حالی که در موقعیت اسناد علی بیرونی همبستگی بین دو نوع تصور قالبی، معنادار بود ($P < ۰/۰۵$). در موقعیت اسناد علی ناپایدار درونی و موقعیت بدون اسناد نیز علی‌رغم عدم معناداری آماری همبستگی‌های به‌دست آمده، مقدار همبستگی‌ها به‌طور قابل توجهی از همبستگی به‌دست آمده در موقعیت اسناد علی پایدار درونی، بزرگ‌تر بود.

همچنین نتایج نشان می‌دهد که بین چهار گروه آزمایشی (چهار نوع اسناد علی) با توجه به مقیاس آشکار، تفاوت وجود دارد ($\eta^2 = ۰/۲۰$). این نتیجه را می‌توان این‌گونه توضیح داد: زمانی که رفتار ضد تصور قالبی دانشجوی دانشگاه آزاد (عملکرد قوی) به توانایی و استعداد (علل درونی پایدار) وی اسناد داده می‌شود در تصور قالبی آشکار آزمودنی‌ها نسبت به وضعیت هوشی دانشجویان آزاد، تغییراتی در جهت مثبت به‌وجود می‌آید، در مقایسه با زمانی که رفتار ضد تصور قالبی دانشجوی آزاد، به تلاش (علت درونی ناپایدار) و علل بیرونی نسبت داده می‌شود و یا در حالتی که برای رفتار ضد تصور قالبی تبیینی ارائه گردد ($P < ۰/۰۱$). چنین تغییری در تصور قالبی ناآشکار نسبت به دانشجوی آزاد، مشاهده نشد، به این معنا که، اندازه به‌دست آمده

جدول ۵- ضریب همبستگی پیرسون بین تصور قالبی آشکار و ناآشکار در هر یک از گروه‌های آزمایشی

گروه آزمایشی	N	همبستگی	سطح معناداری
درونی پایدار	۱۹	۰/۲۸۸	۰/۲۳۳
درونی ناپایدار	۱۹	۰/۳۷۴	۰/۱۱۴
بیرونی	۲۰	۰/۴۶۳	۰/۰۴۰
بدون اسناد	۱۸	۰/۴۰۰	۰/۱۰۰

می‌تواند به افراد دیگر آن گروه تعمیم داده شود و موجب تضعیف تصور قالبی شود. چند نکته مهم را نباید از نظر دور داشت: اول این که تأثیر نوع تبیین رفتار ضد تصور قالبی در سطح شناخت آشکار رخ می‌دهد، در حالی که شناخت ناآشکار همچنان بدون تغییر می‌ماند؛ این تفاوت در تأثیرپذیری، به احتمال زیاد از تفاوت دو سطح تصور قالبی و ویژگی‌های متفاوت آن‌ها ناشی می‌شود. بیشتر محققین حوزه نگرش‌ها و شناخت اجتماعی در آزمایش‌های خود به ماهیت ناهشیار یا اتوماتیک بخشی از تصور قالبی تأکید کرده‌اند (آبرسون و هاگ، ۲۰۰۷ و بارک و همکاران، ۱۹۹۶). شاید به قول ویلیام جیمز عمل صرف تفکر درباره یک رفتار، گرایش به درگیری در آن رفتار را افزایش می‌دهد (به نقل از وگنر، ۱۹۹۴) و به این ترتیب آزمودنی‌های ما با در دسترس قرار دادن اطلاعات ضد تصور قالبی و مراقبت زیاد برای عدم قضاوت در جهت مخالف اطلاعات موجود، نرخ این نوع پاسخ‌ها را به‌طور اتوماتیک افزایش داده‌اند.

نکته دوم این که، در این آزمایش، آزمودنی‌ها به‌طور آشکار از اطلاعات اسنادی که در اختیار آن‌ها گذاشته شده بود، استفاده کردند. اما هیچ تضمینی نیست که مشاهده‌گران، صرفاً به دلیل در دسترس بودن اطلاعات اسنادی، از آن‌ها استفاده کنند. برای مثال، موقعیتی را می‌توان در نظر گرفت که طرفین تعامل دچار استرس هستند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که برانگیختگی هیجانی می‌تواند ما را از توجه دقیق به محیط‌مان باز دارد، در نتیجه بیشتر به استانداردهای مورد انتظار توجه کنیم تا به اطلاعات اسنادی. به عبارت دیگر اطلاعات ضد تصور قالبی در موقعیت‌هایی که فرد دارای آرامش است بیشتر بر تصور قالبی وی تأثیر می‌گذارد تا زمانی که دچار برانگیختگی هیجانی است (وایلدر و همکاران، ۱۹۹۶).

همچنین بر اساس خطای اسناد غایی (هیوستون، ۱۹۹۰) در غیاب اطلاعات اسناد آشکار، احتمال دارد اطلاعات ضد تصور قالبی به عوامل موقعیتی نسبت داده شود و بازتابی از وضعیت واقعی عمل‌کننده نباشد. بیرونی ساختن رفتار ضد تصور قالبی و درونی ساختن رفتار همسان با تصور قالبی، دقیقاً به عنوان الگویی غیر مؤثر در تغییر تصور قالبی، در مطالعه ما نشان داده شد. انگیزش برای حفظ تصورات قالبی، ما را تشویق می‌کند تا اسنادهای بیرونی یا ناپایدار درونی برای اطلاعات ضد تصور قالبی، پیدا کنیم.

شاید یک انتقاد مهم به آزمایش حاضر این باشد که نتایج این آزمایش در شرایط ترجیح (پارتی‌بازی) درون‌گروهی به‌دست آمده

نتایج این پژوهش هماهنگ با پژوهش وایلدر و همکاران (۱۹۹۶)، شواهد مقدماتی برای این فرضیه ما ارائه می‌دهد که نسبت دادن رفتار ضد تصور قالبی به علل پایدار درونی، در شرایط ترجیح درون‌گروهی، تصور قالبی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این در حالی است که تصور قالبی ناآشکار در آزمایش حاضر پا برجا ماند. این نتایج تا حدود زیادی با نتایج مطالعه گاورونسکی و اشتراک (۲۰۰۴) و گیل (۲۰۰۴) هماهنگ است. مخصوصاً زمانی که فرد هدف رفتار ضد قالبی از خود نشان می‌دهد، اگر رفتار موردنظر به توانایی و استعداد فرد هدف نسبت داده شود تا به تلاش و یا علل بیرونی، آزمودنی‌ها تصور قالبی آشکار خود را بیشتر تغییر می‌دهند. همچنین تصورات قالبی آشکار و ناآشکار همبستگی بالایی را در موقعیت‌های اسناد علی ناپایدار درونی و بیرونی و موقعیت بدون اسناد داشتند، در حالی که این همبستگی در موقعیت اسناد علی پایدار درونی، پائین بود.

آزمایش توصیف شده نشان داد که «نمونه متضاد» با گروه مورد تصور قالبی در شرایط ترجیح درون‌گروهی می‌تواند به‌طور مؤثر تصورات قالبی آشکار را تغییر دهد به شرط آن که رفتار ضد تصور قالبی به علل پایدار درونی نسبت داده شود. هر چند این خط فکری، در طول ۵۰ سال گذشته، حداقل تا حدی توسط چند پژوهش‌گر ارائه شده است (وایلدر و همکاران، ۱۹۹۶) لیکن در این آزمایش، مستقیماً اطلاعات اسنادی دست‌کاری گردید و برخلاف پژوهش‌گران پیشین، میزان تأثیرپذیری تصور قالبی ناآشکار از دست‌کاری‌های اسناد در کنار تصور قالبی آشکار، مورد آزمون قرار گرفت. علی‌رغم تأثیرپذیری بعد آشکار تصور قالبی از دست‌کاری‌های اسناد علی، بعد ناآشکار آن دستخوش تغییر قابل ذکری نشد. همان‌طور که هیوستون (۱۹۹۰)، جکسون و همکاران (۱۹۹۳) و وایلدر و همکاران (۱۹۹۶) اشاره کرده‌اند، طبقه‌بندی یک شخص در درون یک گروه، تصورات قالبی مرتبط با آن گروه را فرا می‌خواند. عدم مطابقت بین رفتار عضو گروه مورد تصور قالبی و استانداردهای مورد انتظار، باعث می‌شود که فرد به دنبال تبیین رفتار ضد تصور قالبی باشد. اسناد به علل بیرونی یا علل درونی ناپایدار، نمی‌تواند باعث از بین رفتن تصور قالبی شود، چرا که این نوع تبیین‌ها هیچ تضمینی در مورد رفتار مشابه فرد هدف در موقعیت‌های دیگر، نمی‌دهد. از طرف دیگر، اسناد به آمادگی یا توانایی شخص این دلالت را دارد که رفتار ضد تصور قالبی، یک پیش‌بینی از عمل آینده شخص است. اگر فرد هدف نمونه‌ای از گروه مورد تصور قالبی است، پس رفتار ضد تصور قالبی وی

است؛ به عبارت دیگر، در این آزمایش دانشجویان دانشگاه دولتی تصور مثبتی از وضعیت هوشی دانشجویان دولتی دارند تا وضعیت هوشی دانشجویان دانشگاه آزاد (تصور قالبی منفی نسبت به وضعیت هوشی دانشجویان آزاد). بنابراین این احتمال وجود دارد که نتایج فوق در شرایط ترجیح برون‌گروهی تکرار نشود؛ به عبارت دیگر، نمی‌توان مطمئن بود که اسناد علی عملکرد ضعیف دانشجوی دانشگاه دولتی به توانایی و استعداد، موجب تغییر تصور قالبی مثبت دانشجویان دانشگاه آزاد نسبت به وضعیت هوشی دانشجویان دانشگاه دولتی شود. برای رفع این ابهام توصیه می‌شود آزمایش دیگری طراحی گردد و طی آن در شرایط ترجیح برون‌گروهی نحوه تأثیرپذیری تصورات قالبی از اسنادهای علی، مورد مطالعه قرار گیرد.

به عنوان محدودیت دیگر این پژوهش می‌توان گفت که ضرورت آگاهی از میزان موفقیت دست‌کاری‌های آزمایشی و طرح سؤال در مورد اهمیت علل مختلف در تبیین عملکرد فرد مصاحبه‌شونده در پایان آزمایش، به احتمال قوی آزمودنی‌ها را از هدف آزمایش مطلع می‌ساخت، لذا امکان پی‌گیری دوام تغییر حاصل شده در سطح آشکار تصور قالبی، فراهم نشد. محدودیت دیگر به ابزار اندازه‌گیری در این پژوهش مربوط می‌شود؛ با توجه به این‌که در این پژوهش بنا به ضرورت، از مقیاس‌های نگرش‌سنج استفاده گردید و در مورد پاسخ‌گویی به این مقیاس‌ها معمولاً نگرانی از خودفاش‌سازی در آزمودنی‌ها وجود دارد، لذا احتمال پاسخ مطلوب آزمودنی‌ها در این نوع مقیاس‌ها وجود داشت.

متعاقب نتایج به‌دست آمده از پژوهش، این پیشنهادات مطرح می‌گردد: کلیه نهادهای مرتبط با امور اجتماعی از فراهم آوردن زمینه ایجاد تصورات قالبی (مخصوصاً از نوع منفی) بپرهیزند، چون عملاً تغییر دادن آن پس از شکل‌گیری بسیار دشوار است. اما در صورت وجود تصورات قالبی منفی گروه‌های اجتماعی نسبت به یکدیگر (که در مواقعی منجر به تنش‌های اجتماعی می‌گردد) نهادها و ارگان‌های مرتبط با امور اجتماعی مخصوصاً صدا و سیما، با معرفی چهره‌های شاخص و موفق گروه‌های مورد تصور قالبی (از جمله علما، هنرمندان، مخترعان، قهرمانان ورزشی و مدیران موفق گروه‌های مورد تصور قالبی)، تصورات قالبی موجود را حداقل در سطح آشکار (که قابل تغییر است)، به چالش بیندازند. نتایج این پژوهش ناشی از مطالعه یک موضوع مورد تصور قالبی آکادمیک بود، لذا پیشنهاد می‌شود جهت آزمون مجدد فرضیه‌های این پژوهش، از موضوع‌های مورد تصور قالبی

دیگر (مثل، بزهکاری، چاقی، فقر و امثال این‌ها) استفاده شود، تا میزان تعمیم‌پذیری نتایج حاضر به موضوعات مختلف مورد تصور قالبی، بررسی گردد. توصیه می‌شود شیوه دست‌کاری اسنادهای علی به شکل مناسب طراحی گردد، به طوری که طی آن احتمال آگاهی آزمودنی‌ها از هدف آزمایش، بسیار پایین باشد تا به‌این ترتیب تغییرات احتمالی در تصور قالبی آشکار، در طول زمان مورد پی‌گیری قرار گیرد.

مراجع

- حاجلو، نادر؛ رسولزاده طباطبائی، کاظم؛ آزاد فلاح، پرویز؛ فتحی آشتیانی، علی (۱۳۸۷). تأثیر تصورات قالبی بر اسنادهای علی. *مجله روانشناسی*، ۲، ۲۱۲-۱۹۷.
- فورسایت، دانلسون آر. (۱۳۸۱). *پویایی گروه*. ترجمه مهرداد فیروزبخت و منصور قنادان. تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- فرگاس، ج. پی. (۱۳۷۳/۱۹۹۸). *روان‌شناسی تعامل اجتماعی (رفتار میان‌فردی)*. ترجمه خشایار بیگی و مهرداد فیروزبخت. تهران: ابجد.
- کریمی، یوسف (۱۳۷۹). *نگرش و تغییر نگرش*. تهران: نشر ویرایش.
- Aberson, C. L., & Haag, S. C. (2007). Contact, perspective taking, and anxiety as predictors of stereotype endorsement, explicit attitudes, and implicit attitudes. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10, 179-201.
- Ashburn-Nardo, L., Monteith, M. J., Arthur, S. A., & Bain, A. (2007). Race and the psychological health of African Americans. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10, 471-491.
- Banaji, M. R., Hardin, C., & Rothman, A. J. (1993). Implicit stereotyping in person judgment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 272-281.
- Bargh, J. A., Chen, M., & Burrows, L. (1996). Automaticity of social behavior: Direct effects of trait construct and stereotype activation on action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 230-244.
- Blair, I. V., & Banaji, M. R. (1996). Automatic and controlled processes in stereotype priming. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 1142-1163.
- Fazio, R. H., Sonbonmatsu, D. M., Powell, M. C., & Kardes, F. R. (1986). On the automatic activation of attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 229-238.

- Gawronski, B., & Strack, F. (2004). On the propositional nature of cognitive consistency: Dissonance changes explicit, but not implicit attitudes. *Journal of Experimental Social Psychology, 40*, 535-542.
- Gill, M. J. (2004). When information does not deter stereotyping: Prescriptive stereotyping can foster bias under conditions that deter descriptive stereotyping. *Journal of Experimental Social Psychology, 40*, 619- 632.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*, 1467- 1480.
- Hewston, M. (1990). The ultimate attribution error? A review of the literature on intergroup causal attribution. *European Journal of Social Psychology, 20*, 311-335.
- Hong, Y. Y., Coleman, J., Chan, G., Wong, R. Y. M., Chiu, C. V., Hansen, I. G., Lee, S. L., Tong, Y. Y., & FU, H. Y. (2007). Predicting intergroup bias: the interactive effects of implicit theory and social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin, 30*, 1035-1047.
- Johnston, L., Hewstone, M. (1992). Cognitive models of stereotype change: (3) subtyping and the perceived typicality of disconfirming group members. *Journal of Experimental Social Psychology, 28*, 360- 386.
- Jackson, L. A., Sullivan, L. A., & Hodge, C. N. (1993). Stereotype effects on attributions, predictions and evaluations: No two social judgments are quite alike. *Journal of Personality and Social Psychology, 65*, 69-84 .
- Livingston, R. W. (2002). The role of perceived negativity in the moderation of African Americans' implicit and explicit racial attitudes. *Journal of Experimental Social Psychology, 38*, 405-413.
- McElroy, T., Seta, C. E., & Seta, J. (2003). Attributional biases in the service of stereotype maintenance: A schema-maintenance through compensation analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin, 29*,151-163.
- McConnell, A. R., & Leibold, J. M. (2001). Relations among the implicit association test, discriminatory behavior, and explicit measures of racial attitudes. *Journal of Experimental Social Psychology, 37*, 435- 442.
- Olson, M. A., & Fazio, R. H. (2004). Reducing the influence of extra personal associations the implicit association test: Personalizing the IAT. *Journal of Personality and Social Psychology, 86*, 653-667.
- Riek, B., Mania, E. W., & Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: a meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review, 10*, 336-353.
- Sekaquaptewa, D., Espinoza, P., Thompson, M., Vargas, P., & Hippel, W. V. (2003). Stereotypic explanatory bias: Implicit stereotyping as a predictor of discrimination. *Journal of Experimental Social Psychology, 39*, 75- 82.
- Wegner, D. M. (1994). Ironic processes of mental control. *Psychological Review, 101*, 34-52.
- Wilder, D. A., Simon, A. F., & Faith, M. (1996). Enhancing the impact of counter stereotypic information: Dispositional attributions for deviance. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*, 276- 286.
- Wittenbrink, B., Judd, C. M., & Park, B. (1997). Evidence for racial prejudice at the implicit level and its relationship with questionnaire measures. *Journal of Personality and Social Psychology, 72*, 262-274.